

وزارت علوم ، تحقیقات و فن آوری

دانشکده هنرهای کاربردی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته صنایع دستی

عنوان:

صناعات و هنرهای سنتی در کتب تاریخی دوران اسلامی ایران

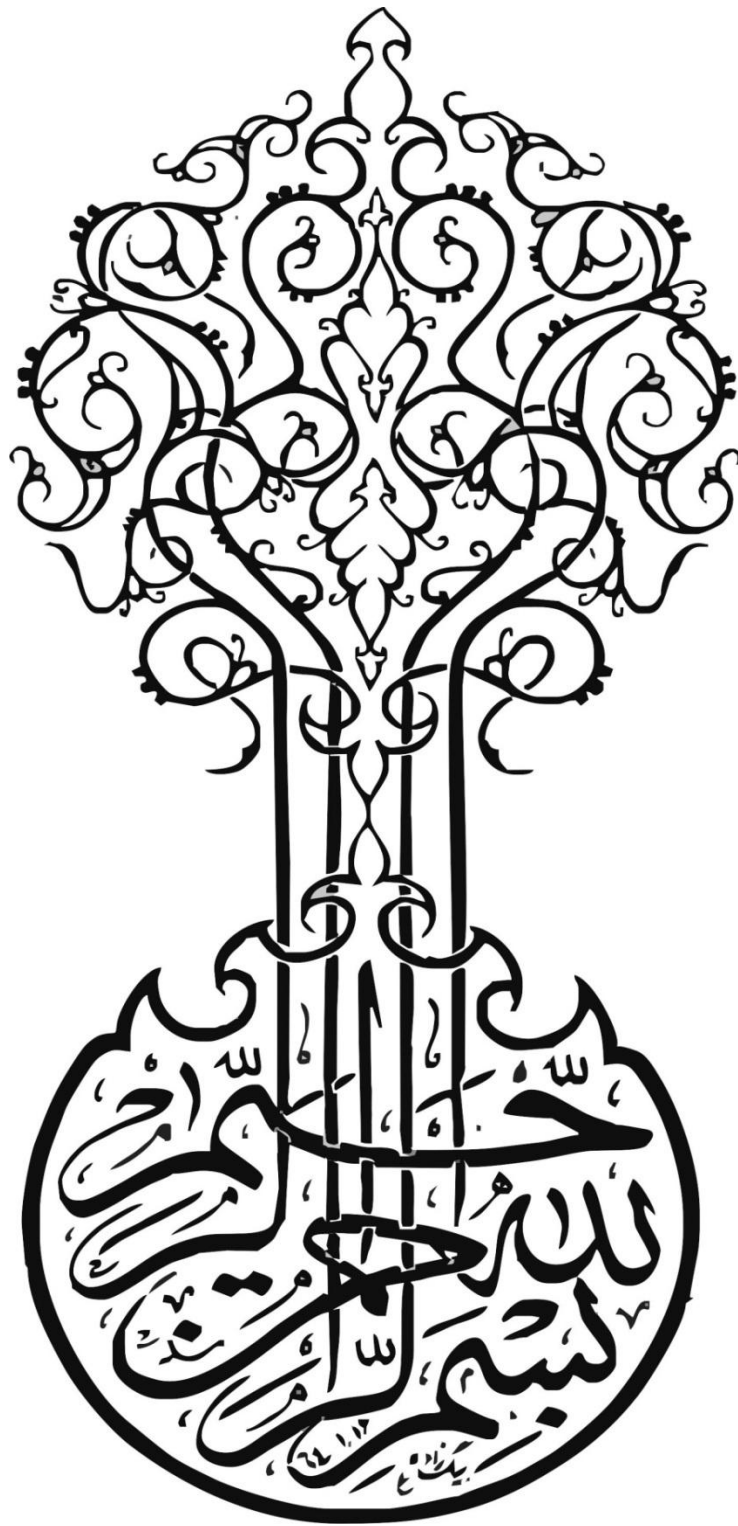
استاد راهنما

دکتر احمد تندی

نگارش و تحقیق

رزیتا رحمانی

سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲

تعهد نامه

این جانب رزیتا رحمانی اعلام می دارم که تمام فصل های این پایان نامه و اجزاء مربوط به آن برای اولین بار (توسط این جانب) انجام شده است . برداشت از نوشته ها ، کتب، پایان نامه ها، اسناد، مدارک و تصاویر پژوهشگران حقیقی یا حقوقی (فارسی و غیر فارسی) با ذکر مأخذ کامل و به شیوه تحقیق علمی صور گرفته است .

بدیهی است در صورتی که خلاف موارد فوق اثبات شود مسئولیت آن مستقیماً به عهده این جانب خواهد بود .

تاریخ

امضاء

تقدیم به

تاریخ‌نگارانی که با نگاهی ژرف و پویا، حاصل سرانگشتان هنرمند زنان و مردان

سرزمین کهنم را در لابلای سطور زرین آثار خود جاودانه کردند.

به پاس آموخته هایم

از استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر احمد تندی که همواره شکیبا و مهربان پاسخگویی پرشهای

بی پایانم بودند و اساتید ارجمندم جناب آقای دکتر مصطفی رستمی و جناب آقای محمد صحرانورد

تا همیشه قدردان بزرگواریتان هستم.

چکیده

تاریخ نگاران به بازآفرینی تاریخ و یا ثبت و ضبط رویدادها و وقایع پیرامون خود به روشهای توصیفی و یا توصیفی-تحلیلی می پردازند، از اینرو آثار ایشان دارای حجم قابل توجهی از اطلاعات، دربارهٔ حیات سیاسی، اجتماعی، علمی، فرهنگی و هنری ادوار گوناگون می باشد که می تواند مورد استفادهٔ محققین و پژوهشگران با گرایشات گوناگون، منجمله پژوهشگران در حوزهٔ صنعت و هنرهای سنتی قرار گیرد. در برخی از کتب تاریخی، به طور ویژه به صناعات و هنرهای سنتی پرداخته شده و گاهی فصلی را بدان اختصاص داده اند. برخی نیز به طور خلاصه و گذرا در لابلای سایر مطالب، اشارات کوتاهی بدان نموده اند. می توان گفت میزان آشنایی و علاقهٔ مورخین، با مقولهٔ هنر و شاخه های گوناگون آن، در این میان نقش بسزایی داشته است. برخی از نویسندگان نسبت به صناعات و هنرهای سنتی ایران، دیدی منتقدانه داشته و برخی دیگر زبان به تحسین آن گشوده اند. تعدادی نیز به مقایسهٔ آثار و اشیا با نمونه های مشابه در دیگر نقاط جهان پرداخته اند. با اینکه اغلب ایشان در زمینه های هنری تخصص خاصی نداشته و تنها به ثبت دیده ها و شنیده های خود بسنده نموده اند، ولی کتب بجای مانده از آنان، حاوی حجم قابل توجهی از مطالب ارزشمندی است که نمی توان به راحتی از آن چشم پوشی کرد. این پژوهش بر آن است تا اطلاعاتی پیرامون فرآیند خلق و تولید آثار، ابزار، واژه ها و اصطلاحات مورد استفادهٔ صنعتگران و هنرمندان، شهرهای مهم و فعال در عرصهٔ صنایع دستی در دوران اسلامی ایران را از لابلای کتب تاریخی استخراج نموده و مورد مطالعه و طبقه بندی قرار دهد.

واژگان کلیدی: صناعات، هنرهای سنتی، صنایع دستی، کتب تاریخ، دوران اسلامی ایران

فهرست مطالب

صفحه	
ح	فهرست جداول
۱	مقدمه
	کلیات پژوهش
۳	بیان مسئله
۴	پیشینه پژوهش
۶	ضرورت پژوهش
۶	اهداف پژوهش
۷	پرسشهای پژوهش
۷	فرضیات پژوهش
۷	روش پژوهش و شیوه‌های مورد استفاده
	فصل اول: نگاهی اجمالی بر شرایط سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی ایران در دوره اسلامی
۹	۱-۱ مقدمه
۹	۲-۱ شرایط سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی ایران از قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
۱۴	۳-۱ شرایط سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی ایران از قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
۱۷	۴-۱ شرایط سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی ایران از قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
	فصل دوم: صناعات و هنرهای سنتی در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای پنجم هجری قمری
۲۱	۱-۲ مقدمه
۲۳	۲-۲ ویژگی صناعات و هنرهای سنتی ایران از قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
۲۴	۱-۲-۲ پارچه بافی
۲۵	۱-۲-۲-۱ پارچه بافی در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
۳۹	۲-۲-۲ قالی بافی
۴۰	۱-۲-۲-۲ قالی بافی در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
۴۲	۳-۲-۲ صنایع چوب
۴۳	۱-۳-۲-۲ صنایع چوب در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
۴۴	۴-۲-۲ سفالگری و کاشی سازی
۴۷	۱-۴-۲-۲ سفالگری و کاشی سازی در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
۴۷	۵-۲-۲ کتاب آرایه و کتابت
۴۹	۱-۵-۲-۲ کتاب آرایه و کتابت در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
۵۱	۶-۲-۲ فلزکاری
۵۳	۱-۶-۲-۲ فلزکاری در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
۵۶	۷-۲-۲ شیشه
۵۶	۱-۷-۲-۲ شیشه گری در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
	فصل سوم: صناعات و هنرهای سنتی در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری

۵۷	۱-۳ مقدمه
۵۹	۲-۳ ویژگی صناعات و هنرهای سنتی ایران از قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
۶۱	۱-۲-۳ پارچه بافی
۶۳	۱-۲-۳ پارچه بافی در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
۷۶	۲-۲-۳ قالی بافی
۷۷	۱-۲-۲-۳ قالی بافی در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
۷۸	۳-۲-۳ صنایع چوب
۷۹	۱-۳-۲-۳ صنایع چوب در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
۸۰	۴-۲-۳ سفالگری و کاشی سازی
۸۴	۱-۴-۲-۳ سفالگری و کاشی سازی در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
۸۵	۵-۲-۳ کتاب آرایه و کتابت
۹۰	۱-۵-۲-۳ کتاب آرایه و کتابت در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
۹۷	۶-۲-۳ فلزکاری
۱۰۰	۱-۶-۲-۳ فلزکاری در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
۱۰۴	۷-۲-۳ شیشه
۱۰۴	۱-۷-۲-۳ شیشه گری در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری

فصل چهارم: صناعات و هنرهای سنتی در کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری

قمری

۱۰۵	۱-۴ مقدمه
۱۰۷	۲-۴ ویژگی صناعات و هنرهای سنتی ایران از قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
۱۰۹	۱-۲-۴ پارچه بافی
۱۱۳	۱-۱-۲-۴ پارچه بافی در کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
۱۱۲	۲-۲-۴ قالی بافی
۱۲۶	۱-۲-۲-۴ قالی بافی در کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
۱۲۸	۳-۲-۴ صنایع چوب
۱۲۸	۱-۳-۲-۴ صنایع چوب در کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
۱۳۰	۴-۲-۴ سفالگری و کاشی سازی
۱۳۴	۱-۴-۲-۴ سفالگری و کاشی سازی در کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
۱۳۶	۵-۲-۴ کتاب آرایه و کتابت
۱۴۱	۱-۵-۲-۴ کتاب آرایه و کتابت در کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
۱۴۷	۶-۲-۴ فلزکاری
۱۴۸	۱-۶-۲-۴ فلزکاری در کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
۱۵۱	۷-۲-۴ شیشه
۱۵۲	۱-۷-۲-۴ شیشه گری در کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری

- نتیجه ۱۵۳
- منابع و مأخذ ۱۵۵
- ۱۶۴ آ. پیوست یک: بررسی تاثیر عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر صنایع دستی ایران از قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
- ۱۶۸ آ. پیوست دو: بررسی وضعیت و جایگاه اجتماعی هنرمندان از قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری
- ۱۷۰ آ. پیوست سه: بررسی تاثیر عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر صنایع دستی ایران از قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
- ۱۷۴ آ. پیوست چهار: بررسی وضعیت و جایگاه اجتماعی هنرمندان از قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری
- ۱۷۷ آ. پیوست پنج: بررسی تاثیر عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر صنایع دستی ایران از قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری
- ۱۸۱ آ. پیوست شش: بررسی وضعیت و جایگاه اجتماعی هنرمندان از قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری

فهرست جداول

صفحه

- جدول (۱-۱): سلسله های حاکم بر ایران از قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری ۱۲
- جدول (۲-۱): رویدادهای مهم تاریخی ، سیاسی ، اجتماعی، علمی و فرهنگی از قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری ۱۳
- جدول (۳-۱): سلسله های حاکم بر ایران از قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری ۱۶
- جدول (۴-۱): رویدادهای مهم تاریخی ، سیاسی ، اجتماعی، علمی و فرهنگی از قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری ۱۶
- جدول (۵-۱): سلسله های حاکم بر ایران از قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری ۱۹
- جدول (۶-۱): رویدادهای مهم تاریخی ، سیاسی ، اجتماعی، علمی و فرهنگی از قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری ۲۰
- جدول (۱-۲): کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری قمری ۲۲
- جدول (۱-۳): کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم هجری قمری ۵۷
- جدول (۱-۴): کتب تاریخی قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری ۱۰۵

مقدمه

در اواسط قرن نخست هجری با تسلط کامل مسلمین بر ایران، فصلی نوین تحت عنوان دوره اسلامی، در حیات اعتقادی، اجتماعی، سیاسی، علمی، فرهنگی، و هنری ایران گشوده شد. از آنجا که بر مبنای تعالیم اسلامی دانش و دانشمندان از ارزش و منزلت والایی برخوردارند، پس از استقرار دین مبین اسلام در ایران و سایر کشورهای قلمرو اسلامی، مسلمانان با تکیه بر دانش پیشینیان، در صدد گردآوری و تألیف تجربیات و آموخته های خویش برآمدند. از میان کتابهایی که در چهار قرن نخست هجری نگاشته شده است، کتب تاریخی به لحاظ کمی حجم قابل توجهی از کتابها را به خود اختصاص داده اند. در اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم، با تسلط ترکان غزنوی و سپس سلجوقی بر خاک ایران، اندیشمندان ایرانی که فرهنگ و زبان مهاجمین را تهدیدی بزرگ علیه فرهنگ و زبان خود می دانستند بیش از پیش بر نگارش کتابها به زبان فارسی به ویژه کتب تاریخی همت گماشتند. این روند همچنان تا پایان دوران قاجار ادامه یافت.

کتابهایی که درباره تاریخ ایران نگاشته شده؛ علاوه بر ثبت و ضبط رویدادهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، حاوی حجم قابل توجهی از اطلاعات ارزشمند پیرامون هنر این سرزمین به ویژه صناعات و هنرهای سنتی هستند که نمی توان از آن چشم پوشی کرد. برخی از تاریخ نگاران فصلی از اثر خود را به بررسی شاخه های گوناگون هنر اختصاص داده و برخی نیز در لابلای دیگر موضوعات اشاراتی کوتاه و گذرا بدان داشته اند. در کتابهای تاریخی بسته به میزان علاقه و آشنایی مورخ با مقوله هنر با رویکردهای "اشاره ای"، "توصیفی"، "تمجیدی"، "انتقادی" و "مقایسه ای" بدین مقوله پرداخته شده است.

این پژوهش بر آن است تا ضمن بررسی امکان تجدید حیات آن دسته از صناعات و هنرهای سنتی ایران که در کتب تاریخی از آنها یاد شده؛ اطلاعاتی پیرامون فرآیند خلق و تولید آثار، ابزار، واژه ها و اصطلاحات مورد استفاده صنعتگران و هنرمندان، شهرهای مهم و فعال در عرصه صنایع دستی و همچنان جایگاه و موقعیت اجتماعی هنرمندان و صنعتگران؛ از لابلای کتب تاریخی دوران اسلامی ایران استخراج نموده و طبقه بندی نماید. بدیهی است کتابهایی که به لحاظ تقسیم بندی موضوعی در گروه سفرنامه ها و نیز کتابهای ادبی قرار می گیرند نیز همچون کتب تاریخی دارای حجم گسترده ای از مطالب درباره صناعت و هنرهای سنتی می باشند که پرداختن بدان از اهداف مورد نظر این تحقیق نبوده و نیاز به پژوهشی جداگانه دارد.

این پژوهش در چهار فصل نوشته شده است. در فصل نخست با نگاهی اجمالی به شرایط سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی ایران در دوره اسلامی پرداخته شده است. در فصل دوم صناعات و هنرهای سنتی در کتب تاریخی قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم، در فصل سوم صناعات و هنرهای سنتی در کتب تاریخی قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم و در فصل چهارم نیز صناعات و هنرهای سنتی در کتب تاریخی قرن

دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری مورد بررسی قرار گرفته و در پایان نیز دست آوردهای این چهار فصل در قالب نتیجه ارائه شده است .

آندسته از شاخه های صنایع دستی که به آنها پرداخته شده عبارتند است از :

- ۱- پارچه بافی
- ۲- قالی بافی
- ۳- صنایع چوب
- ۴- سفالگری
- ۵- کتاب آرایی و کتابت (کاغذ، تجلید، قلم و مرکب ، قلمدان سازی)
- ۶- فلزکاری
- ۷- شیشه

انواع کتب تاریخی که در این پژوهش به عنوان منبع مورد استفاده قرار گرفته است به شرح ذیل می باشد:

- ۱- تاریخ عمومی ، دودمانهای شاهی ، وقایع نامه ها
- ۲- تواریخ محلی
- ۳- زندگی نامه ها
- ۴- آداب الملوک

بیان مسئله

آثار هنری را می توان از ابعاد گوناگون مورد بررسی و کنکاش قرار داد. یکی از راههای آشنایی با صناعات و هنرهای سنتی ایران، جستجو در میان کتب تاریخی است. تاریخ ایران، همواره برای مورخان ایرانی و نیز تاریخ نگاران خارجی، موضوعی جذاب و جالب توجه بوده است، زیرا عمده حوادث و رویدادهای مهم در حوزه مهاجرت اقوام، جنگهای سرنوشت ساز، روابط اقتصادی و شاه راههای تجاری همچون تبادلات فرهنگی، اجتماعی و هنری به نوعی با این کشور مرتبط بوده است. لذا تا کنون کتب بسیاری در رابطه با تاریخ ایران در داخل و خارج از کشور به رشته تحریر در آمده است. اما همانطور که در اکثر این کتابها مشاهده می شود، مورخان بیشتر به مسائل سیاسی و نظامی پرداخته و کمتر به مسائل اجتماعی، فرهنگی و هنری توجه داشته اند. با این وجود کتابهای تاریخی بویژه آن دسته از کتب که پس از اسلام نگاشته شده اند، حاوی اطلاعات و مطالب ارزشمندی درباره هنر ایران می باشند.

هنرمندان صنایع دستی، بخصوص در گذشته، بخش مهم و قابل توجهی از جامعه ایرانی را تشکیل می دادند و دست ساخته های ارزشمند ایشان در قالب هدایایی نفیس به سران و پادشاهان کشورهای دیگر پیشکش شده و یا بعنوان اشیایی کاربردی به اقصی نقاط جهان صادر می گردید و از این راه بخش قابل توجهی از درآمد کشور را تامین می نمود، بدین سبب برخی از مورخان به طور ویژه به صنایع دستی پرداخته و فصلی را به هنر و صنعت ایرانی اختصاص داده اند. برخی نیز به طور خلاصه و گذرا در لابلای سایر مطالب، اشارات کوتاهی به مقوله هنر و صنعت نموده اند. می توان گفت میزان آشنایی و علاقه مورخین، با حوزه هنر نیز در این میان نقش بسزایی داشته است. برخی از آنها نسبت به این آثار دیدی منتقدانه داشته و برخی دیگر نیز زبان به تحسین آن گشوده اند. تعدادی نیز به مقایسه این اشیا با نمونه های مشابه در دیگر نقاط جهان پرداخته اند. با اینکه اغلب مورخان در زمینه هنر تخصص خاصی نداشته و تنها به ثبت دیده ها و شنیده های خود بسنده کرده اند ولی آثار آنان دارای حجم قابل توجهی از اطلاعات ارزشمندی است که نمی توان به راحتی از آن چشم پوشی کرد. این پژوهش بر آن است تا ضمن بررسی امکان تجدید حیات آن دسته از صناعات و هنرهای سنتی ایران که در کتب تاریخی از آنها یاد شده ولی به مرور بدست فراموشی سپرده شده اند، اطلاعاتی پیرامون فرآیند خلق و تولید آثار؛ ابزار، واژه ها و اصطلاحات مورد استفاده صنعتگران و هنرمندان، شهرهای مهم و فعال در عرصه تولید محصولات گوناگون صنایع دستی و موقعیت و جایگاه اجتماعی هنرمندان و صنعتگران را، از لابلای کتب تاریخی دوران اسلامی ایران استخراج نموده و طبقه بندی نماید.

پیشینه تحقیق

علی رغم ارزش و اهمیت کتب تاریخی، در حوزه مطالعات تاریخ هنر ایران، و استناد پژوهشگران به این منابع، با جستجو در مرکز اطلاعات و اسناد علمی ایران و کتابخانه های گوناگون مشخص شد که تا کنون پژوهشی در حوزه صناعات و هنر سنتی در کتب تاریخی دوران اسلامی ایران در قالب کتاب یا پایان نامه انجام نشده است. ولی منابعی که تا حدی مرتبط با موضوع این پژوهش باشد عبارتند از:

پایان نامه

*پوراسماعیلی، ندا (۱۳۹۰)، بررسی و مقایسه نظریات سیاحان شاخص غیر ایرانی دوره صفوی و قاجار درباره صنایع دستی ایران: پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر تهران. این پایان نامه ابتدا به معرفی سیاحانی که در دو دوره صفوی و قاجار به ایران سفر نموده اند پرداخته، سپس صنایع دستی و حرف مربوطه که در سفرنامه ها نامی از آنها به میان آمده طبقه بندی کرده و در پایان نیز نظریات و دیدگاههای این جهانگردان را با یکدیگر مقایسه نموده است.

کتابها

*تینگهاوزن، ریچارد- یارشاطر، احسان (۱۳۷۹)، اوج های درخشان هنر ایران، رویین پاکباز - هرمز عبداللهی، آگاه، تهران: این مجلد از رشته سخنرانیهایی که پیرامون جنبه های برجسته هنر ایران در مرکز مطالعات ایرانی دانشگاه کلمبیا در خلال سالهای ۱۹۷۱-۱۹۷۳ / ۱۳۴۹-۱۳۵۱ توسط محققانی چون: آنا ماری شیمیل، آلک گرابار، ام.اس، دایمند، بازیل گری، ب.و. رایینسون ایراد شده است تشکیل شده. شاخه هایی از هنرهای سنتی که در این سخنرانیها بدانها پرداخته شده عبارت است از: خوشنویسی، معماری و تزئینات وابسته به آن، دیوارنگاری، بافته ها و فرش ها و نقاشی. این پژوهشگران در مقالات خود به کتب مورخان و سیاحان ذیل استناد نموده اند: ابن ندیم، پیرو دلا واله، تاورنیه، شاردن، اولئاریوس، هربرت، پل سیمون، جیمز موریه، مرداک اسمیت، ادوارد براون، لیدی شیل، جانسون، رشو شوار و کلودیوس.

*دانش پژوه، منوچهر (۱۳۸۵)، بررسی سفرنامه های دوره صفوی، دانشگاه هنر اصفهان و فرهنگستان هنر، نویسنده در این کتاب به معرفی سفرنامه هایی که از آغاز شکل گیری حکومت صفویان به دست مسافران خارجی نوشته شده است و نیز به معرفی و استنتاج و گزینش نظریات و آرای ایشان می پردازد. در این کتاب ۲۴ سفرنامه از این دوران معرفی شده است.

*دانش پژوه، منوچهر (۱۳۸۰)، سفرنامه ی تا پخته شود خامی، تهران، ثالث، این کتاب به معرفی سفرنامه های خارجیانی که از ایران بازدید کرده اند می پردازد.

* صوراسرافیل، شیرین (۱۳۸۱)، طراحان بزرگ فرش ایران (سیری در مراحل تحول طراحی فرش ایران)، پیکان، تهران: در این کتاب به منظور توصیف کارگاههای فرش در اوایل دوران اسلامی به نوشته های موجود در کتاب مسالک والممالک نوشته ابواسحاق ابراهیم ابن محمد فارسی اصطخری مورخ ایرانی نیمه دوم استناد شده است یا در جایی دیگر برای شرح انواع دست بافته ها (قالی و انواع منسوجات) از نظر طرح، رنگ و نقش از کتاب التقاسیم فی معرفه اقالیم نوشته ی شمس الدین ابوعبدالله محمد ابن ابی بکر النبی المقدسی معروف به بشارتی مورخ و جهانگرد ایرانی قرن چهارم هجری استفاده شده است.

* وولف، هانس، (۱۳۸۴)، صنایع دستی کهن ایران، سیروس ابراهیم زاده، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، تهران: هانس وولف در کتاب خود از مشاهدات و نظریات مورخان و جهانگردان ایرانی و خارجی در زمینه هایی چون: فرآیند خلق و تولید آثار، ابزار، واژه ها و اصطلاحات مورد استفاده ی صنعتگران و هنرمندان، شهرها ی مهم و فعال در عرصه ی صنایع صناعات و هنرهای سنتی د رایران پیش و پس از اسلام استفاده نموده است که از آن جمله می توان به آرای تاریخ نگاران و سیاحانی چون: ابن بلخی، ابن هیشم، یعقوبی، مسعودی، بلخی، ابن حقول، شاردن، جی. فوستر، ثعالبی، ابوریحان بیرونی، ابن بطوطه، رافائل دومان، توماس هربرت، مارکوپولو، باربارو اشاره کرد.

* کن بای، شیلا (۱۳۸۷)، عصر طلایی هنر ایران، حسن افشار، نشر مرکز، تهران: در این کتاب نویسنده با استناد به آرا و نظریات جهانگردان و مورخانی چون: ژان شاردن، تاورنیه، یوزا فا باربارو و آمبروجو کنتارینی که در دوران صفوی به ایران سفر نموده اند، به توصیف و شرح صناعات و هنرهای سنتی ایران همچون قالی بافی، سفالگری، ساخت و تزئین ظروف فلزی، کتاب آرای، شیشه گری و ساخت ظروف شیشه ای و تزئینات معماری پرداخته است.

* قریب، شکوه عظمی (۱۳۷۰)، روزنه ای به تاریخ ایران در سده های گذشته (مجموعه ای از نظرات جهانگردان، بازرگانان، سفرا و ماجراجویانی که از قرن یازدهم تا هفدهم قدم به ایران گذاشته اند)، ژان قریب، چاپ نخست، شرکت سهامی انتشار، تهران، این کتاب به کلیه ی زوایای زندگی ایرانیان از جمله هنر، فرهنگ و صنایع دستی از نگاه ۱۸ جهانگردی که با مقاصد مختلف از قرن ۱۱ تا قرن ۱۸ میلادی به ایران سفر کرده بودند می پردازد.

* مختاری اصفهانی، رضا (۱۳۸۰)، هنر اصفهان از نگاه سیاحان (از فویه تا قاجار)، فرهنگستان هنر، تهران، این کتاب بیشتر به توصیف هنر معماری در شهر اصفهان پرداخته و به هنرهای سنتی و صنایع دستی اشاره ای ندارد.

* کاووسی، ولی الله، (۱۳۸۹)، تیغ و تنبور (هنر دوره تیموریان به روایت متون)، چاپ نخست، ترجمه و نشر آثار هنری متن، تهران، در این کتاب هنر دوران تیموری از منظر کتب تاریخی این دوران بررسی شده است.

مقالات :

* ابتهاج همدانی، ایلینا - آشوری، محمد تقی (۱۳۷۸)، صنایع دستی ایران در سفرنامه ها
* محمد زاده، مهدی (۱۳۸۹)، هنرها صناعی ایران در سفرنامه ها فرانسویان، گنجینه، فرهنگستان هنر: در این مقاله دو سفرنامه تاورنیه و رافائل دومنس از دوره صفوی بررسی شده است.
* مجموعه مقالات هنرهای صناعی، فرهنگستان هنر: در این مقاله سفرنامه ی سه تن از سیاحان دوره صفوی به نامهای شاردن، دلاواله و فیگوئروا بررسی شده است.
* جعفر پور، علی (۱۳۸۵)، وضعیت پوشاک زنان در عصر صفوی با تکیه بر سفرنامه نویسان فرنگی، فصلنامه ی مسکویه، شماره ی ۵: در این مقالات پوشاک زنان ایرانی از نظر رنگ و طرح در هر منطقه از ایران با توجه به نظرات سیاحان مورد بررسی قرار گرفته است.
* ایزدی، مریم (۱۳۸۸)، فصل درخشان هنر اسلامی - ایرانی، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ی ۱۳۱: در این مقاله نگارنده به بررسی هنرها ی گوناگون دوره ی تیموری که در کتاب تاریخی مطلع السعدین و مجمع البحرين اثر عبد الرزاق سمرقندی از آنها یاد شده پرداخته است.

ضرورت پژوهش

این پژوهش در هدف کلی بر آن است تا ضمن بررسی امکان تجدید حیات و زنده نمودن آن دسته از صناعات و هنرهای سنتی ایران که در کتب تاریخی از آنها نام برده شده ولی اینک منسوخ شده اند، اطلاعاتی پیرامون (فرآیند خلق و تولید آثار، ابزار، واژه ها و اصطلاحات مورد استفاده صنعتگران و هنرمندان، شهرهای مهم و فعال در عرصه صنایع دستی و موقعیت و جایگاه هنرمندان و صنعتگران در اجتماع) در دوران اسلامی ایران، از لابلای کتب تاریخی استخراج نموده و طبقه بندی نماید. مطالب مندرج در این کتابها بویژه در مواردی که پژوهشگران با کمبود یا فقدان اشیای هنری و صناعت دستی روبرو هستند، می تواند ایشان را در شناخت هرچه بهتر و بیشتر صنایع دستی ایران در ادوار گوناگون تاریخ این مرز و بوم یاری دهد.

اهداف پژوهش

۱- آشنایی با آرا و نظرات مورخان درباره صناعات و هنرهای سنتی ایران در هر دوره
۲- آشنایی با آن دسته از صنایع دستی و هنرهای سنتی که در کتب تاریخی از آنها یاد شده ولی امروزه حتی در موزه ها نیز اثری از آنها یافت نمی شود.

۳- امکان دسترسی آسان و سریع پژوهشگران و دانشجویان به حجم قابل توجهی از اطلاعات طبقه بندی شده دربارهٔ پیشینهٔ صناعات و هنرهای سنتی ایران .

پرسشهای پژوهش

- ۱- از منظر تاریخ نگاران در هر دوره از تاریخ ایران در دورهٔ اسلامی، کدام شاخه از صنایع دستی و در چه منطقه ای از رواج بیشتری برخوردار بوده است؟
- ۲- در هر دوره، صادرات صنایع دستی چه حجم از درآمدهای کشور را تامین می نموده است؟
- ۳- تولید، فروش، صادرات و واردات صنایع دستی در کتب تاریخی چگونه بازتاب داده شده است؟
- ۴- با توجه به اطلاعات موجود در کتب تاریخی، آثار تولید شده در کدام یک از شاخه های صنایع دستی در طول زمان از نظر عرضه و تقاضا دچار آسیب بیشتری شده است؟
- ۵- با توجه به شرایط امروزی، امکان تجدید حیات برای کدامیک از زیر شاخه های صنایع دستی منشوخ شده فراهم است؟

فرضیات پژوهش

به نظر می رسد با توجه به پتانسیلها و ظرفیتهای موجود در کشور همچون : اساتید چیره دست که بسیاری از آنان دارای شهرتی جهانی می باشند و هنرمندان جوان، مشتاق و تحصیلکرده در رشته های گوناگون هنر و صنایع دستی و خیل مشتاقان و علاقه مندان به هنر ایران در داخل و خارج از کشور و نیز پیشینه ای کهن و درخشان در این زمینه، بتوان با یاری سازمانها و نهادهای زیربسط بسیاری از هنرهای سنتی فراموش شده را که در کتب تاریخی دوران اسلامی ایران بدان ها اشاره شده با کمک تکنیکهای امروزی جانی تازه بخشید و به عرصهٔ تولید بازگرداند .

روش پژوهش و شیوه های مورد استفاده

شیوهٔ گردآوری اطلاعات در این پژوهش، مراجعه به منابع کتابخانه ای بوده است. این پایان نامه نظریات و دیدگاههای مورخان را دربارهٔ صناعات و هنرهای سنتی ایران اسلامی بازگو نموده و روشی که در بیان مطالب از آن استفاده شده روش توصیفی است. در گردآوری مطالب این تحقیق سعی بر آن بوده است تا حدالامکان کلیهٔ کتب معتبر با موضوع «تاریخ ایران در دوران اسلامی» که توسط مورخان ایرانی و خارجی نوشته شده مورد بررسی قرار گیرد. ولی در این خصوص محدودیتهایی نیز وجود داشته، از جمله در بسیاری از کتب تاریخی فصل یا قسمت مشخصی برای شرح و بررسی صناعات و هنرهای سنتی ایران موجود نبوده و این مطالب در لابلاي متون پراکنده می باشد، بنابراین از کتب تاریخی ترجمه شده استفاده شده است. در ضمن بسیاری از کتابهای تاریخی صرفا به مباحث سیاسی، تاریخی، جغرافیایی، نظامی

پرداخته اند. در نتیجه به روش غیر احتمال آن دسته از کتابهایی که بیشتر به موارد مرتبط با اهداف این پژوهش اشاره کرده اند انتخاب شده اند.

فصل اول : نگاهی اجمالی بر شرایط سیاسی ، اجتماعی ، علمی و فرهنگی ایران در دوره

اسلامی

حضرت رسول اکرم (ص) در سال ۶۱۱ میلادی، مقارن با سلطنت «خسرو پرویز» پادشاه مقتدر ساسانی به پیامبری برگزیده شد. در این دوران ایران، یکی از دو امپراطوری بزرگ و متمدن دنیای آن روز بوده و از هر حیث در ممالک مجاور خود نفوذ داشت. این نفوذ به حدی گسترده و عمیق بود که با سقوط سلسله ساسانی و تسلط اعراب بر ایران، نه تنها از میان نرفت، بلکه محیطی جدید و مساعد برای بسط و شکوفایی خود یافته و فاتحین را از هر حیث تحت تاثیر قرار داد.

اندیشه گسترش دین مبین اسلام به مناطق همجوار که در هنگام حیات پیامبر اکرم (ص) شکل گرفت، پس از رحلت آن حضرت، در زمان حکومت خلفای راشدین و امامت حضرت علی (ع) تحقق یافت. بر طبق آرای تاریخ نگاران، علاوه بر حمله اعراب، مهمترین عواملی که موجبات زوال و فروپاشی این سلسله قدرتمند را فراهم آورد عبارت بودند از: نبردهای دراز مدت میان دو امپراطوری بزرگ ایران و روم که باعث تضعیف نیروی نظامی شده و هزینه هنگفتی بر دوش مردم نهاد، شکوه و جلال دربار «خسرو پرویز» که مخارج آن از طریق مالیتهای سنگین تامین می شد، اختلاف شدید طبقاتی و افتراق میان اشراف و روحانیون از پیشه وران و زارعان، و نیز انحصار تحصیل دانش به اشراف، و موروثی بودن مشاغل و مناصب، و جلوگیری از راه یافتن افراد فرودست اجتماع به طبقات عالی. سرانجام پس از پنج نبرد سرنوشت ساز، و تعداد زیادی جنگهای کوچک به منظور فتح شهرها و نواحی مختلف ایران، کاخ عظیم و با شکوه شاهنشاهی ساسانی در سال ۶۵۱ میلادی فرو ریخت و ایران به تصرف کامل اعراب درآمد و فصلی جدید با نام دوره اسلامی در تاریخ ایران گشوده شد که به لحاظ اعتقادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، هنری و... می توان آن را در قالب سه مرحله مشخص به شرح ذیل مورد مطالعه قرار داد: مرحله نخست قرن اول تا ابتدای قرن پنجم، مرحله دوم قرن پنجم تا ابتدای قرن دهم و مرحله سوم قرن دهم تا اواسط قرن چهاردهم هجری قمری.

۱-۲ شرایط سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی ایران از قرن نخست تا ابتدای قرن پنجم هجری

قمری

در دوره هفده ساله خلافت «عثمان» و امامت حضرت علی (ع) که پر از کشمکش و آشوب بود، پیشرفت دین اسلام در ایران متوقف نشد. پس از شهادت حضرت علی (ع)، «معاویه» که مردی سیاست و اهل حکومت بود، با خدعه و تدبیر خلافت را به دست آورده و در خاندان خود «امیه»؛ موروثی کرد. مرکز خلافت از حجاز به کوفه و سپس به شام منتقل شد. بعد از «معاویه» در مدتی نزدیک به هفتاد سال، سیزده تن از «بنی امیه» در آنجا خلافت کردند. از اواسط قرن نخست تا اواسط قرن دوم هجری، دوران ادامه فتوحات مسلمین، خاصه در خراسان و ماوراءالنهر، و سکونت اعراب در شهرهای ایران بود. در این دوره ظلم و تبعیض علیه ایرانیان شدت یافت. تمامی ایرانیان حتی آنان که در جنگ با مسلمین شرکت نکرده و اسیر نشده و به میل خود آیین اسلام را پذیرفته بودند نیز موالی به شمار می آمدند، زیرا اعراب به سبب آنکه سرزمین آنان را با جنگ فتح کرده بودند، آنها را بندگان آزاد کرده خویش می شمردند. در تمام دوران حکومت امویان، خراج مشکل عمده زندگی موالی بود. تحقیر و فشار نسبت به ایشان حکومت مرکزی را با ماجرای «شعوبیه» مواجه کرد. «شعوبیه» افرادی بودند که در مقابل غرور نژادی بیش از حد اعراب نه فقط